

МРНТИ 14.29.29
УДК 376.37

Мажинов Б.М¹, Амангелді М.Е².

¹PhD (философия докторы), қауымдастырылған профессор, bagdat_1969@mail.ru

²курс магистранты, meruert.amangeldyy@mail.ru

СӨЙЛЕУ ТІЛІ ЖАЛПЫ ДАМЫМАҒАН КІШІ МЕКТЕП ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІ ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Бұл мақалада сөйлеу тілі бұзылысы бар балалар, жалпы қарым-қатынас және олардың сөйлеу тілі бұзылған балалардағы ерекшеліктері туралы мәлімет берілген. Коммуникативті дағдылардың дұрыс дамымауының салдарлары ашып көрсетілген. Қарым-қатынас туралы және сөйлеу бұзылысы бар балалардың қарым-қатынасын зерттеген ғалымдардың зерттеулері қолданылған. Сөйлеу мазмұнын жинақтау әдістері туралы айтылған. Т. А. Фотекова әдістемесі бойынша зертеу жұмысы мен зерттеу жұмысының нәтижелері туралы ақпарат келтірілген.

Түйін сөздер: сөйлеу тілінің жалпы дамымауы, коммуникация, коммуникативті дағды, сөйлеу қабілеті, сөйлеу мазмұны, сөздік қор, байланыстырып сөйлеу тілі, лексикалық-грамматикалық ерекшеліктер, тілдік анализ

Мажинов Б.М¹, Амангелді М.Е².

¹Доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, bagdat_1969@mail.ru

²магистрант 2 курса, meruert.amangeldyy@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ОБЩИМ НЕДОРАЗВИТИЕМ РЕЧИ

Аннотация

В этой статье рассказывается о детях с нарушениями речи, общем коммуникации и их особенностях у детей с нарушениями речи. Раскрыты последствия неправильного развития коммуникативных навыков. Использовались исследования ученых, изучавших общение и общение детей с нарушениями речи. Речь идет о методах обобщения содержания речи. Представлена информация о результатах исследовательской работы по методике Т. А. Фотековой.

Ключевые слова: общее недоразвитие речи, коммуникация, коммуникативные навыки, речь, содержание речи, словарный запас, связная речь, лексико-грамматические особенности, языковой анализ

Mazhinov B.M¹, Amangeldi M.E².

¹doctor of Philosophy (PhD), associate Professor, bagdat_1969@mail.ru

²nd course master's student, meruert.amangeldyy@mail.ru

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN WITH GENERAL SPEECH UNDERDEVELOPMENT

Abstract

This article tells about children with speech disorders, general communication and their features in children with speech disorders. The consequences of improper development of communication skills are revealed. The research of scientists who studied communication and communication of children with speech disorders was used. We are talking about methods of generalizing the content of speech. The information about the results of the research work according to the methodology of T. A. Fotekova is presented.

Keywords: general underdevelopment of speech, sociability, communication skills, speech, speech content, vocabulary, coherent speech, lexico-grammatical features, language analysis

Білім берудің жүйесінің маңызды мәселелерінің бірі – балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыру, олардың басқа адамдармен дамыған қарым-қатынасы. Басқалармен қарым-қатынас орната отырып, бала өз ойларын, сезімдерін, қоршаған ортаға деген көзқарастарын білдіре алады. Қарым-қатынас балаға оның коммуникативті құзыреттілігін дамыту үшін керек. Балалар қарым-

қатынас процесіне қатыса отырып, басқа адамдардың мінез-құлқын, өзіне тән ерекшеліктерін сыртқы көрінісінен (мимика, поза, ым-ишара және т.б.) түсінуге, жанжалды жағдайларды дұрыс шешуге, өздерінің әлеуметтік тәжірибелерін жаңаша етуге, жалпылауға және сан түрлі өмірлік жағдайлар кезінде дұрыс шешім қабылдауға дағдыланады [1].

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы - бұл тілдік жүйенің барлық компоненттерінің қалыптасу дәрежесінің жеткіліксіздігі көрініс табатын сөйлеу тілі дамуының бұзылуы. Бұл кезде сөздік қоры (лексика), грамматикалық безендіруі (грамматика), дыбыстық айтылу (фонетика), есту дифференциациясында (фонемалық есту) айтарлықтар бұзылыстар кездеседі [2]. Жалпы сөйлеу қабілеті дамымаған бастауыш сынып оқушыларында коммуникативті дағдыларды дамыту қалыпты нормадан артта қалады. Жалпы сөйлеу тілінің дамымауы әр түрлі бұзылыстармен және ауырлық дәрежесімен көрініс береді. Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар барлық балаларда мыналарды атап өтуге болады: сөйлеудің кеш пайда болуы (алғашқы сөздер, алғашқы сөз тіркестері); лексикалық қордың жеткіліксіз деңгейде болуы; тұрақты түрде грамматикалық қателердің болуы; фонематикалық есту қабілетінің бұзылуы; дыбыстық айтудың бұзылыстары; біртұтас монологтағы қиындықтар. Балалардағы сөйлеу тілінің жалпы дамымауы жалпы баланың дамуына әсер етеді. Бұл кезде коммуникативті қызмет зардап шегеді, яғни қатарластарымен және ересек адамдармен қарым-қатынасы дұрыс болмайды. Эмоционалды-ерікті саласындағы ауытқушылықтар көрінеді, ойлаудың қалыптасуы кешіктіріледі. Мектеп жасындағы балаларда сөйлеу тілінің жалпы дамымауы сауаттылықты игерудегі қиындықтардың бір себебі болуы мүмкін [3].

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауының бірінші деңгейі жалпы сөйлеудің болмауымен сипатталады. Мұндай бала өзінің өтініштері мен қалауларын мимика, ым-ишара және жеңілдетілген сөздер арқылы жеткізеді.

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар екінші деңгей кезіндегі балада жалпы сөйлеудің бастамалары байқалады. Балалар осы кезде бұрмаланған үш-төрт сөзден тұратын сөз тіркестерін қолдана алады, бірақ сөйлеуі басқаларға түсініксіз болады. Сөйлеу тілінің жалпы дамымауының осы деңгейінде бала сөзжасам мүмкіндіктерін қолдана алмайды, 16-20 дыбысқа дейін айтылуында бұзылулар болады [4].

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауының үшінші деңгейі кездесетін балаларда кеңейтілген фразалық сөйлеу байқалады. Бала сөйлеу қарым-қатынасында белсенді болады. Ол қарапайым ғана емес, тіпті күрделі сөйлемдерді де қолдана алады. Бала неғұрлым белсенді түрде сөйлесе, соғұрлым оның сөйлеуінде қателіктер пайда болады. Дыбыстық айтылымның дамымауы, сөздік қорының және грамматикалық дизайнның бұзылыстары анығырақ болады. Сөйлем құрастыру кезіндегі грамматикалық қателіктерден басқа (экспрессивті аграмматизм) айтылымның құрылымдық бұзылыстары болуы мүмкін [5].

Сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар балалар өздері құрайтын сөйлем сөздерін қалай орынды пайдалану керек екенін білмейді. Әдетте, олар өз іс-әрекеттеріне түсініктеме бере алмайды, бірақ бәрін үнсіз орындайды. Олар көбінесе сөйлеу қарым-қатынасынан аулақ болады және ересектер мен қатарластарына сұрақтармен сирек жүгінеді. Балалар мен құрдастары немесе ересек адамдар арасындағы қарым-қатынасқа түскен кезде, олардың қарым-қатынасы өте қысқа уақытқа созылады. Бұл келесі себептерге байланысты болады: балалар берілген әңгіме тақырыбына деген қызығушылықты тез жоғалтып алады, бұл көбінесе диалогтың тез аяқталып қалуына әкеледі; балаларда жауап беру үшін керекті мәлімет аз және сөздердің шектеулі қоры бар. Бұл өз кезегінде толыққанды мәлімдемелердің қалыптаспауына ықпал жасайды, балалар мәлімет мазмұнын ұғынуға тырыспайды, олар егжей-тегжейге көңіл аудармайды.

А. А. Леонтьев [6] өз зерттеуінде қарым-қатынасты жүзеге асыру барысында балалар сөйлеудің өзі үшін емес, сөйлеу қызметі оларға қажетті әсер етуі үшін сөйлеуі керек, балалардың білім беру мекемелерінде оқу процесі бастауыш мектеп жасындағы балалардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағытталған жүйелі түрде жұмыс жасау үшін қолайлы жағдайлар кешенін құруға қабілетті екенін айтып кеткен. О. А. Козырева [7] балалардың қарым-қатынас дағдыларының дамуы уақыт пен кеңістікте жүретінін және әлеуметтік жағдайлар, жыныстық ерекшеліктері, жас айырмашылықтары, баланың жеке басының ерекшеліктері, пәндік-практикалық тұрғыдағы іс-шаралар, оқу-педагогикалық жұмысты ұйымдастыру, қарым-қатынас ауқымының ерекшелігі сияқты бірқатар факторларға байланысты екенін атап өтті.

Коммуникативті дағдыларды дамыту әдістерінің екі класы бар:

1. сөйлеу мазмұнын жинақтау әдістері;
2. сөздікті бекітетін және белсендіретін, оның семантикалық жағын дамытатын әдістер.

Сөйлеу мазмұнын жинақтау әдістеріне мыналар жатады:

А) қоршаған ортамен тікелей танысу және сөздік қорды байыту: айналадағы заттарды қарау және тексеру процесі, мектептерді, үй-жайларын бақылау, тексеру, мақсатты түрдегі серуендер мен экскурсиялар жүргізу;

Б) қоршаған ортамен жанама танысу және сөздік қорды байыту: таныс емес мазмұны бар картиналарды қарау процесі, көркем шығармаларды оқу, кино және бейнефильм көрсету, телешоуларды тамашалау. Сөздікті бекіту және белсендіру әдістеріне ойыншықтарды, таныс мазмұны бар суреттерді қарау, дидактикалық ойындар мен жаттығуларды қолдану жатады.

А. И. Коваленко [8] сөйлеу тілінің жалпы дамымауымен кездесетін балалардың коммуникативті дағдыларын дамытудың ерекше құралы болып топтық тренингтерді жатқызуға болатынын атап кеткен. Топтық тренингтер тиімді болып келеді, бірақ қарым-қатынас дағдыларын дамытуға әсер ететін құралдардан алыстау. Бастауыш сынып оқушылары мәдени мұраларды игеру, басқалардың мінез-құлқын бақылау, мүмкін болатын коммуникативті жағдайларды қиялда жоғалту процесінде коммуникативті әрекетті реттеудің ішкі құралдарын игереді. Баланың жеке басының коммуникативті әлеуетін арттыру мәселелерін шеше отырып, қолда бар барлық құралдарды, әдіс-тәсілдерді пайдалану қажет.

Оқу жағдайында сөйлеу тілінің жалпы дамымауы бар бастауыш сынып оқушыларының коммуникативті дағдыларын қалыптастыру процесіне ықпал ететін құралдардың ішінде біз мыналарды атап өтсек болады: диалог; сюжеттік жағдайлар. Қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру құралдарының бірі – рөлдік ойындар. Бастауыш сынып оқушысы үшін ойындар интеллект, психикалық процестер, тұтастай алғанда жеке тұлғаны дамытудың қажетті шарттары ретінде өз маңыздылығын сақтайды. Бастауыш сынып оқушылары үшін ең жақын және түсінікті ойындар ол – ертегілер. Ертегілер арқылы балалар қоршаған әлемді тани алады, өздері үшін өмір моделін жасайды. Кейде балалармен қарым-қатынаста шешілмейтін болып көрінетін бірқатар мәселелерді ойындар арқылы оңай шешіледі.

Зерттеу әдістері мен материалдары:

Зерттеуге 7-8 жас аралығындағы ұлдар мен қыздар (14 оқушы) қатысты. Балалардың диагнозы: сөйлеу тілінің жалпы дамымауының 3 деңгейі.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттерін шешу үшін Т.А. Фотокованың әдісі қолданылды.

Т. А. Фотекова бойынша балалардың ауызша сөйлеу диагностикасының мәтіндік әдістемесі, Т. А. Фотекованың сөйлеу әрекетін диагностикалау әдістемесі, оның ішінде: сөйлеудің сенсомоторлық деңгейін зерттеу; тілдік талдау дағдылары; сөйлеудің грамматикалық құрылымы; сөздік пен дағдыларды зерттеу; сөзжасам; логикалық-грамматикалық қатынастарды түсінуді зерттеу; байланыстырып сөйлеу тілін зерттейді. Барлық сериялар бойынша ұпайлар жинақталады. Барлық сериялар үшін ең көп ұпай саны – 200. Нәтижелерді өңдеу кезінде тапсырмаларды орындаудың сәттілік деңгейі көрсетіледі. Орындалу табыстылығының 4 деңгейі бар:

- 160-200 балл - дамудың жоғары деңгейі;
- 130-159 балл - дамудың орташа деңгейі;
- 100-129 балл - орташа деңгейден төмен;
- 99 балл және төмен - төмен деңгей.

Зерттеушілердің коммуникативтік дағдыларын зерттеу үшін жалпы сөйлеу тілі дамымаған (3 деңгей) 7-8 жастағы балаларға диагностика жүргізілді. Бастауыш сынып оқушыларындағы сөйлеу әрекетін зерттеу нәтижелері кестеде көрсетілген.

Көрсеткіштер	Эксперимент тобы				Бақылау тобы			
	Жоғары	Орташа	Орташадан төмен	Төмен	Жоғары	Орташа	Орташадан төмен	Төмен
Сенсомоторлы сөйлеу тілі	0	0	25	73	0	0	36	62
Тілдік анализ	0	0	24	74	0	0	37	61
Тілдің	0	0	23	76	0	0	38	60

грамматикалық құрылымы								
Логикалық-грамматикалық жағдайларды түсінуі	0	0	22	77	0	0	33	64
Байланыстырып сөйлеу тілінің қалыптасуы	0	0	26	73	0	0	36	62
Сөйлеу тілі дамуының жалпы деңгейі	0	0	23	75	0	0	35	63

Т. А. Фотекова әдістемесі бойынша сөйлеу қабілеті дамымаған бастауыш сынып оқушыларындағы сөйлеу әрекетін зерттеу нәтижелері (пайызбен)

Т. А. Фотекованың әдістемесі бойынша сөйлеу тілінің жалпы дамымауы (3 деңгей) бар бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу тілінің диагностикасы нәтижесінде сөйлеу тілінің жалпы дамымауының 3 деңгейі бар бастауыш сынып оқушыларының көпшілігінде сөйлеу белсенділігінің төмен деңгейі көрініс тапты. Бұл балалар нашар дамыған сенсомоторлы сөйлеумен, төменгі дәрежедегі тілдік талдау дағдыларымен, грамматикалық жүйенің төмен деңгейімен, жеткілікті дамымаған сөзжасам дағдылары, логикалық-грамматикалық қатынастарды түсіну деңгейінің жеткіліксіздігімен сипатталады.

Қорыта келе, қарым-қатынас дағдылары-бұл алынған ақпаратты дұрыс түсіндіре отырып, адамның басқа адамдармен қарым-қатынас жасау қабілеті. Бұл дағдылар күн сайын көптеген адамдармен қарым-қатынас жасау қажет болған кезде қоғамда өте маңызды болып келеді. Сөйлеу тілі жалпы дамымаған балаларда қарым-қатынас дағдыларын дамыту қалыптан артта қалады. Олардың көпшілігінде сөйлеуді ішкі жоспарлауда да, оның сыртқы тілдік дизайнында да қиындықтар болады. Мұның басты себебі – сөздік қорының жеткіліксіздігі және сөйлеудің грамматикалық құрылымының қалыптаспауы.

Сөйлеу тілі дамымауы бар балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыру үшін әр түрлі әдіс-тәсілдерді қолдана отырып, жан-жақты жұмыстар атқарылуы керек. Ол үшін нақты нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін әдістемелерді қолданған жөн. Сол кезде ғана сөйлеу тілі дамымауы бар балалардың коммуникативті дағдыларын қалыптастыруда жақсы жетістіктерге қол жеткізуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Волкова Л.С. Логопедия [Текст] / Р.И. Лалаева, Е.М. Мастюкова и др./под ред. Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 2015. – 528 б.
2. Парфенова, Е.В. Развитие речи детей с ОНР в театрализованной 72 деятельности [Текст] / Е.В. Парфенова. - М.: ТЦ Сфера, 2014. - 64 б.
3. Левина, Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом [Текст] / Р.Е. Левина // Хрестоматия по логопедии: в 2 т. Т. 2 / под ред. Л.С. Волковой, В.И. Селиверстова. - М: Владос, 2014. - 375-386 б.
4. Жукова, Н.С. Логопедия [Текст] / Н.С. Жукова, Е.М. Мастюкова, Т.Б. Филичева. - Екатеринбург: ЛИТУР, 2014. - 320 б.
5. Безруких, М.М. Дети с трудностями обучения письму и чтению [Текст] / М.М. Безруких. - М.: АСТ, 2014. - 302 б.
6. Леонтьев, А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания [Текст] / А.А. Леонтьев. – М.: Наука, 2014. – 276 б.
7. Козырева, О.А. Формирование лексико-грамматических средств языка и развитие связной речи [Текст] / О.А. Козырева, Н.Б. Борисова. - М.: Владос, 2016. - 119 б.
8. Коваленко, А.И., Панасенкова, М.М. Развитие коммуникативных навыков детей с общим недоразвитием речи III уровня средствами сюжетнорольевой игры [Текст] / А.И. Коваленко, М.М. Панасенкова // Педагогическое мастерство и педагогические технологии. -2015. - № 2 (4). - 316-318 б.